

TƏSİSÇİ: Azərbaycan Dillər Universiteti

REDAKSIYA HEYƏTİ:

1. Abdullayev Kamal (baş redaktor)
2. Sabitova Aynur (baş redaktorun müavini)
3. Abdullayev Əfqan (Azərbaycan)
4. Abdliyeva Ədilə (Azərbaycan)
5. Əliyev Əzim (Azərbaycan)
6. Bondarev Aleksandr (Rusiya)
7. Cəfərov Amil (Azərbaycan)
8. Şahmuradov Aqil (Azərbaycan)
9. Əliyev Məmməd (Azərbaycan)
10. Hartmann Ziqlinde (Almaniya)
11. Taraseviç Larisa (Belarus)
12. Hüseynzadə Gülnar (Azərbaycan)
13. İmanov Muxtar (Azərbaycan)
14. İsmayılov Bilal (Azərbaycan)
15. Kunina İrina (Azərbaycan)
16. Qotsiridze David (Gürcüstan)
17. Nesterov Aleksandr (Rusiya)
18. Sertkaya Osman (Türkiyə)
19. Veysəlli Fəxrəddin (Azərbaycan)
20. Bəşirov Vidadi (Azərbaycan)
21. Zeynalov Əsgər (Azərbaycan)

Məsul katib: Şabanova Aysel
Korrektor: Əhmədova Solmaz

Redaksiyanın ünvanı:

Az 1014, Bakı şəhəri, R.Behbudov küçəsi, 134. Azərbaycan Dillər Universiteti,
Elmi əməkdaşlıq şöbəsi, otaq 302.

Tel: +99412 4412278 (daxili 257), +99455 6581140

Email: aduelmixeberler@gmail.com

DİLÇİLİK

Minaxanım Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

ÜNSİYYƏT PROSESİNDƏ LİŊQVOFƏLSƏFİ KONSEPSİYA

Açar sözlər: dil oyunu, manipulyativ strategiya, perlokutiv effekt, koqnitiv mexanizm, koqnitiv metafora, konseptual metafora, destuksiya

Keywords: language-game, strategy of manipulation, perlocutive effect, cognitive mechanism, cognitive metaphor, conceptual metaphor, destruction

Ключевые слова: языковые игры, стратегия манипуляции, перлокутивный эффект, когнитивный механизм, когнитивная метафора, концептуальная метафора, деструкция

Fəlsəfə ilə dilçilik arasında olan əlaqələr tarix boyu araşdırılan tədqiqat işlərinə özünü daim bürüzə vermişdir. Fəlsəfi linqvistikanın banisi sayılan V.f.Humboldtun ideyaları bir sıra dilçilik sahələrinin inkişafına xüsusi təkan vermişdir. Filosoflar isə hər zaman dili bir vasitə (instrument) kimi qəbul edərək, onun fəlsəfi baxımdan araşdırılmasıyla bir sıra problemlərin aradan qaldırılmasına inanırdılar. Bu istiqaməti dəstəkləyən bütün fəlsəfi tədqiqatlar sanki diqqətləri dilin tədqiqinə yönəltməyə çalışırdılar. Elə tarix boyu dilçiliyin sürətli inkişafı və başda fəlsəfə olmaqla, digər elmlərlə qarşılıqlı əlaqəsi bir sıra maraqlı faktların tədqiqatına xüsusi təkan olmuşdur. L.Vitgenşteyn də bir filosof kimi öz tədqiqatlarında əsas diqqəti dilin fəlsəfi baxımdan araşdırılmasına yönləndirmişdir. “Dil oyunu” Vitgenşteynə görə sözlərin və ifadələrin müxtəlif kontekstə əsasən dəyişməsidir. Onun fikrincə, insanlar ünsiyyətə girərkən, ilk baxışdan göründüyü kimi, təkcə sadə cümlələrdən istifadə etməirlər, eyni zamanda əmr, xahiş edir, elə bil teatrda oynayır, təşəkkür edir, bəzən hətta lənətləyir və s. Bunların sayəsində müxtəlif növlü ifadələr icra edirlər və xüsusi rollara girirlər. Bütün bunlar isə fərqli “işarələr”, “sözlər”, “cümlələr” vasitəsilə həyata keçir. Bu kimi fəlsəfi fikirlərə əsaslanan Vitgenşteyn ilk dəfə olaraq, rollarla ifadələr arasındakı qarşılaşdırmanı “dil oyunu” termini kimi adlandırmışdı [11].

Bu baxımdan “dil oyunu” və ya manipulyativ strategiya kimi adlanan fenomen son on illiklərdə xarici linqvistikada böyük maraqla tədqiq olunur. Bu pragmatik linqvistikanın inkişafı, tətbiqi istiqamətin inkişafı, reklam bizneslərinin aktuallaşması, psixoterapevtik təcrübələrin genişlənməsi və s. ilə əlaqədar xüsusilə geniş vüsət almışdır. Ümumilikdə dilçiliyin tarixinə nəzər saldıqda, oyun anlayışının müxtəlif təzahür formalarına rast gəlinir. Məsələn, dilin oyunla müqayisəsinə F.de Sössürün tədqiqatlarında da rast gəlinir. O, dilin sistem və qaydalarını izah etmək üçün şahmat oyununu misal gətirmişdir. Lakin bu anlayışın daha dəyişmiş, fəlsəfi yanaşması L.Vitgenşteynin tədqiqatlarından sonra meydana çıxdı. Onun fikrincə,

dilin fəaliyyətlə bağlılığı özü bir oyundur. Bu yanaşmaya görə dil “dil oyunları”nın məcmusundan təşkil olunub və insanın dil prizmasından qəbul etdiyi həyat da “dil oyunları”nın məcmusudur. İlk əvvəllər L.Vitgenşteyn dilin məntiqi analizi ilə də çox maraqlanırdı. Sonralar onun dil-məntiq-reallıq trixotomiyası “Məntiqi-fəlsəfi traktat”da təsvir olundu və bu ideyalar elm aləmində böyük rezonans doğurdu. Beləcə dilin “dinamika”sı yavaş-yavaş ön plana keçməyə başladı. Qarşılıqlı ünsiyyət prosesində müəllif niyyətində tutduğu mənbəni seçərək, mənaya gedən yolu maraqlı etmək üçün mürəkkəb dil vasitələri ilə kodlaşdırır. Bu prosesə o, bir növ oyun xarakteri verməyə çalışır ki, qarşısındakı dinləyici üçün darıxdırıcı olmasın. Bu oyun o zaman daha da maraqlı olur ki, informasiyaların dekodlaşması resipientdən müəyyən məntəxili biliklər tələb etmiş olsun. Həmin bilikləri o, semantik və mədəni yaddaşın köməkliyi ilə sintez edir. Həmin bu təhlil isə hər bir kəsə məxsus olan mentaldakı koqnitiv sxemlər vasitəsilə aktivləşir. Bütün bunlar dil kodunun açılması üçün açar rolunu oynayır. “Dil oyunları”nın iştirak etmədiyi daha sadə danışq aktlarının dekodlaşması o qədər də mürəkkəb xarakterə malik olmur. Lakin “dil oyunları” vasitəsilə yaradılmış danışq aktları daha fərqli xarakterə malik olur və resipient üçün bir növ keçilməz baryer təəssüratı yaradır. Manipulyativ strategiyanın əsas məqsədi adi formada ötürülmüş informasiyalara sözün malik olduğu digər denotativ və ya konnotativ mənalara əlavə etməkdən ibarətdir. Bu bir növ insani düşüncədə real şəkildə mövcud olan vəziyyəti təsvir edir. Təbii ki, bu proses zamanı adresant seçilmiş informasiyasını qarşı tərəfə ötürmək üçün lazımi dil və üslubi vasitələrdən istifadə edir. Həm də bu zaman o, resipientinə məxsus mədəniyyət, yaş cins, sosial status kimi xarakterləri də mütləq nəzərə alır. Belə halda dil oyunları özünü məhz koqnitiv mexanizm kimi aparır. Bu mexanizm içərisində mövcud olan bütün məvhumlar bir-birilə bağlı olan bütöv bir zənciri xatırladır. Məsələn, manipulyativ strategiyadan istifadə olunaraq ötürülmüş informasiyalar freymlərə əsasən təhlil olunduqda, maraqlı nüanslar meydana çıxır: qarışq konsepti birləşdirən semantik əlaqə, hər bir semantikaya uyğunluq təşkil edən tipik situasiyalar və s. Bu kimi koqnitiv proseslər insan beynində danışq aktının strukturunu və semantikasını müəyyənləşdirmək üçün işə düşür. “Dil oyunları”nın iştirakı sanki koqnitiv mexanizmin gedişatını da dəyişmiş olur. Çünki bu fəlsəfi məvhum vasitəsilə beyində bir hissədən başqa bir hissəyə transformasiya hadisəsi baş verir. Həmin bu transformasiya vasitəsilə konsept başqa bir kontekstlə əvəz olunur. Bu zaman yeni yaranmış konseptin əhatəsindəki köhnə semantik şəbəkə yeni bir çalar əldə etmiş olur. Elə bu baxımdan da bu oyun adi linqvistik vasitələrdən fərqlənir. Bu qeyri-adi “pozuntu” eyni zamanda birbaşa mexanizmi də idarə etmiş olur. Bir tərəfdən koqnitiv mexanizmi idarə edən “dil oyunları”, digər tərəfdən insani davranışı da manipulyasiya edirsə, o zaman demək olar ki, kommunikasiya prosesində bir sıra qarışıqlıq yaradan bu məvhumlar həm də bir sıra problemlərin həllinə səbəb ola bilər.

Dil oyunu şüurlu tərzdə normaların pozulması deməkdir. A.Usoikin bu fenomenin linqvokreativ düşüncə forması kimi müəyyənləşdirərək, onu dil sxeminin əvvəlcədən proqramlaşdırılmış pozuntunun nəticəsi hesab edir. Bu isə şüurlu olaraq müəyyən effektə çatmaq üçün dil normasından yayınmaq deməkdir (daha çox komik effekt) [8, s.20]. Amma heç də bütün məqsədyönlü pozulmuş normalar dil

oyunu deyil. Şüurlu olaraq, məqsədyönlü şəkildə dil normasının pozulmasından yaranan dil oyunları resipienti dilin xüsusi tərəfinə yönəldirir. Dil oyunları dedikdə, bura zarafatı, kalamburu, kinayəni və s. də aid etmək olur. Lakin Vitgenşteynin təbirincə, bu “dil oyunu”nu insanlar əylənmək üçün etmirlər. Yeni ifadələr yarandıqca, köhnələr unudulub hafizələrdən silinib gedir. Həmin bu unudulmuş köhnə və yaranmış yeni ifadələri L.Vitgenşteyn dil oyunlarının məcmusu kimi təsvir edir və “dil oyunu”nu dil və fəaliyyətin bir bütöv vahidi hesab edir. Hər kəs öz koqnitiv bilikləri sayəsində “oyun”ları müxtəlif cür icra edir. Uyğunlaşdırılmış “dil oyun”larının yaradılması isə dilin hərəkətliliyi və koqnitivliyinin düzgün həmahəngliyi ilə mümkündür. İnsan ömrü dil oyunlarının cəmindən təşkil olunub və bu həyatın formasıdır. Biz həyatı yox, bütün reallığı dilin prizması ilə dərk edirik. Bu prosesin çərçivəsi həddindən artıq çoxşaxəli və maraqlıdır [6, s.85-102].

“Dil oyunu”nu nəzərdən keçirərək L.Vitgenşteyn ilk öncə “oyun” məvhumunu araşdırmağa çalışmışdır. Bunun üçün o, kart, top, döyüş və s. oyunları misal gətirmiş və dil ilə onlar arasında ümumi ortağ nəyinsə olduğunu bildirmişdir. Bu ortağ cəhətləri filosof “ailə” kimi adlandırmışdır. “Mən deyərdim ki, oyunlar ailəni təmləşdirirlər.” Bu maraqlı fəlsəfi fikirləri ilə elmdə xüsusi bir dönüş yaradan filosof, dil vasitəsilə manipulyasiyanı aşkarlamış və bunun sayəsində ənənəvi fəlsəfənin vacib bir hissəsinə çevrilmişdi. L.Vitgenşteynin təbirincə bütün fəlsəfi problemlər dil problemi hesab oluna bilər. Dil bizim düşüncələrimizin verbal ifadəsidir. Bu sanki bir oyunu xatırladır. “Dil oyunu” bir növ linqvistik mexanizm hesab olunur. Məhz bu oyun vasitəsilə danışanın intensiyası aktiv şəkildə üzə çıxır. Hər bir oyunda olduğu kimi bunun da öz qaydaları var. L.Vitgenşteynin iddiasına görə, dilimizin sərhədləri eyni zamanda düşüncəmizin sərhədlərinə təsir göstərir. Düşüncəmizin sərhəddi isə eyni zamanda dünyamızın sərhəddidir. Biz sanki burada şərti olaraq dustaq kimi yirik. Bütün bu fəaliyyətdə olan qaydalara oyunsayağı yanaşan filosof bunun sayəsində insani düşüncənin sərhədlərini müəyyənləşdirməyə çalışırdı. Dilin oyunu L.Vitgenşteyn və onun davamçıları üçün ünsiyyətin tam sistemi deməkdir. Bu elə bir sistemdir ki, bura həm dil, həm də fəaliyyət daxil edilir. Sadə oyunlar əsasında insan sanki qaydaları öyrənərək, daha mürəkkəb oyunlar yaratmaq qabiliyyətinə yiyələnir. Dili fəaliyyətlə çalışdıran bu fəlsəfi oyunların isə sabit qaydaları yoxdur, onlar daim gedişata uyğun olaraq yenilənirlər. Manipulyasiya adresantın şüurlu tərzdə dil vahidlərindən özünəməxsus tərzdə istifadəsidir. Bu hər kəsin şəxsi qabiliyyəti olub, koqnitiv bazanın əsas göstəriciləri ilə əlaqədar üzə çıxır. Ünsiyyət prosesinin əsasını təşkil edən danışq aktlarının koqnitiv tərəfi “koqnitiv metafora”, freymlərlə olan təhlil, implisit dil oyunlarının dekodlaşması ilə sıx bağlıdır. D.Lakoffun və M.Consonun qeydlərinə görə, metaforalar bizim qəbul, düşüncə fəaliyyətimizi strukturlaşdırır [5, s. 213]. Konseptual metaforun əsası isə iki bilik strukturunun qarşılıqlı fəaliyyətindən təşkil olunur: “mənbənin” koqnitiv strukturu və “məqsədin” koqnitiv strukturu. Burada “məqsədin” koqnitiv strukturu adresanta məxsus “dil oyunları” vasitəsilə aktivləşərək, mənaya aparan yolu müəyyən qədər ağırlaşdırmış olur. Daha sonra köməyə gələn koqnitiv sxemlər (freymlər, geşaltlar və ssenarilər) aktivləşir və kodlaşmadan dekodlaşmaya xüsusi bir yol açılmış olur. Bu arada “dil oyunları” vasitəsilə insanı düşüncədə xüsusi vəziyyət işıqlandırılaraq, koqnitiv-diskursiv

metaforaya doğru çıxır. Bunların sayəsində isə ifadə özünəməxsus işarələrinin sərhəddini aşır. İşarənin sərhəddindən kənara çıxma isə “dil oyunları”nın dominantlıq təşkil edən təsiri vasitəsilə həyata keçir. Belə bir vəziyyətdə dünya reallığının adi formada əks olunması nisbətən arxa plana keçir və konseptlərə aid əhatə genişlənilir. L.Vitgenşteynin dediyi kimi, “ifadələr pilləkəndir. Onlar yuxarıya qalxmağa köməklik göstərir. Bundan sonra onları kənara qoymaq olar. Yalnız bunun vasitəsilə dünyanı dərk etmək olar” [10, s.67]. Koqnitiv strukturda özünəməxsus yeri ilə seçilən “dil oyunları” ifadələrin mürəkkəb xarakter almasında əhəmiyyətli rola malikdirlər. Dil vasitəsilə kodlaşdırılmış ifadələr həqiqətdə qarşı tərəfin koqnitiv potensialını idarə edir. Əslində dil və danışq insani həyatın ayrılmaz parçalarıdır. L.Vitgenşteynin təbirincə desək, insan düşüncə və reallığın sərhəddində dayanır. Yalnız dil bu sərhəddi müəyyənləşdirə bilir. Hər bir şəxsə aid olan bu sərhədlər də öz növbəsində individualdır. Oyun psixoloji aspektdən xüsusi davranmış modeli kimi baş vermiş hadisələrə qeyri-standart münasibət xarakteri daşıyır. Danışq fəaliyyətində yaradılan oyunların məzmunu xüsusi intensiya və məqsədlərə uyğun olaraq strateji şəkildə kodlaşdırılmış hesab olunur. “Dil oyunu” bir növ dilin manipulyasiyasıdır. Bu davranışın bir forması olub ifadənin daha güclü anlaşılmasına xidmət edir. Manipulyasiya vasitəsilə insani davranışa məxsus olan “şablonlar” bir növ dağıdılmış olur. Bu hər bir insanda fərqli baş verdiyi üçün fərdi üslub və ya fərdi janr əlaməti kimi nəzərə çarpır. Danışan tərəfindən şüurlu şəkildə dil sisteminin pozulmasına əsaslanan manipulyasiyalar daha çox siyasi və mediadiskurslarda özünü qabarıq tərzdə büruzə verir. Davranışın bir növü olaraq, danışq normasının destruksiyası sayəsində meydana çıxan ifadələr adi ifadə formalarından əsaslı şəkildə fərqlənir. Destruksiyalar nəticəsində yaranmış ekspressivlik manipulyator dinləyicidə estetik, stilistik effekt yaratmağa çalışır. Dili yaxşı bilən insan yalnız maraqlı həmsöhbət deyil, eyni zamanda öz məqsədinə uğurla çatmağa çalışan bir həmsöhbətdir. Bugünkü dünyamıza nəzər saldıqda əhatəmizdə mediadiskurslar çoxluğunu görə bilərik. Reklam çarxları və lövhələri ilə insanların diqqətini cəlb etməyə çalışan manipulyatorlar auditoriyanın əksər hissəsini öz tərəfinə cəkməyə çalışırlar. Bu baxımdan reklamlar həm maraqlı, həm də maraqsız olaraq iki qismə bölünürlər. Maraqsız reklamlar birbaşa xidmətlərlə sanki insanların məcburi şəkildə özünə cəlb etməyə çalışır. Maraqlı reklamlar isə diqqət cəlb edir və yaxşı yadda qalır. Reklam yaradan şəxs yalnız yaradıcılıq qabiliyyəti ilə seçilərək, maraqlı fantaziyası ilə auditoriyasını manipulyasiya edə bilir. Məlum üzrə reklam biznesi marketinqin əhəmiyyətli dərəcədə böyük bir hissəsini təşkil edir. Hər bir reklam mətninin əsas məqsədi lazımi obyektə maraq oyatmaqdan ibarətdir. Ticarətin yarandığı dövrlərdən reklamların mövcudiyatını nəzərə alsaq, reklam tarixinin də qədimliyini müəyyənləşdirə bilərik. Manipulyasiyanın müxtəlif funksiyaları sayəsində reklam mətnlərinin yaradılması lazımi nəticələrin əldə edilməsi üçün əsas meyardır. Reklam manipulyatorları da bu funksiyalara uyğun olaraq minimum mətnlərdə maksimum ekspressivlik yaratmağa çalışırlar. Əsasən reklamların bütöv ideyaları reklamın şüarları vasitəsilə ilkin informasiyanı ötürür. Bu baxımdan dilin müxtəlif səviyyələrində yaradılan reklam manipulyasiyaları sanki auditoriyanın beynini və gələcək fəaliyyətini bir növ idarə etmiş olur. Kütləvi informasiya vasitələrində istifadə olunan manipulyasiyanın yaradıldığı başqa

növ diskurs isə siyasi diskurs hesab olunur. Bu ictimai düşüncəyə təsirin effektiv aləti hesab olunur. Biz bu tip manipulyasiyalarla gündəlik həyatımızda rastlaşırıq. İstər hansısa bir qəzeti gözdən keçirərkən, istər radioya qulaq asarkən, istər televiziya verilişində hansısa bir siyasi xadimin və ya aparıcının nitqini izləyərkən, daim manipulyasiya oyununun biixtiyari iştirakçısına çevrilmiş oluruq. Ötürülmüş informasiyalar auditoriyanın əvvəlki təcrübəsinə, paralel qəbul etdiyi informasiyalar yığına öz mənfi və ya müsbət təsirini göstərir. Beyində yaranan təəddüdlər, hansısa mənbələrə qarşı meydana çıxan inamsızlıq bu kimi “dil oyunları”nın qaçılmaz nəticələridir.

Psixoloji nöqteyi-nəzərdən L.S.Viqotskinin irəli sürdüyü konsepsiyaya əsasən, oyunlar daim həyatı inkişafa doğru aparır. Oyun olan yerdə həmişə emosiyalar olur. Harada ki, emosiya var, orada aktivlik, diqqət, təsvir var. Bunlara uyğun olaraq əzələlər çalışır. Bütün bu aktivliyə uyğun olaraq, meydana çıxan emosiyalar ilə bağlı olan hər bir şey isə daha tez yadda qalır [4]. Ümumi olaraq bu termin danışanın danışq forması ilə oynaması kimi qarşılır. “Dil oyunu”n əsas məqsədi danışanın nəse ifadə edərkən hansı “oyun”lardan istifadə etməsini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Danışan, oynayaq, ilk öncə qarşısına “özünü və həmsöhbətini əyləndirmək və bunun üçün qeyri-adi danışmağı” məqsəd qoyur. Deməli, dil oyunu təkcə hansısa mesajı çatdırmaq deyil, həm də qarşı tərəfdə xüsusi estetik hiss oyatmaq deməkdir. Bu hiss isə çox vaxt komizmlə bağlı olur.

“Dil oyunları”nın tədqiqatı ilə bağlı bir sıra maraqlı və fərqli fikirlər mövcuddur. Bu fəlsəfi-linqvistik fenomenə olan yanaşmalar onun qatı açılmamış bucaqlarına öz təsirini göstərir. T.V.Buligina və A.D.Şmelyovun dediyi kimi, “Anomaliyanın məqsədini düzgün başa düşmək üçün danışanın hansı məqsədlə normaldan yayılmasını müəyyənləşdirmək lazımdır. Lakin bunu da unutmayaq olmas ki, bəzən eyni pozulmalar fərqli məqsədlər üçün edilmiş olur.” [3, s.79]. Hər gün, hər dəqiqə insanlar dil vasitəsilə özlərinə məxsus qanunlara və sosial şərtlərə uyğun olaraq “oyun”lara daxil olurlar. Bəzən fərqli şəkildə verilmiş ifadə mənanı fərqli nəticələrə gətirə bilir. Mənanı düzgün ötürmək və istənilən nəticəni əldə etmək üçün danışan resipientin biliklərini, mədəni əhatəsini, yaşını, cinsini, təhsilini, dünya görüşünü, mühitini mütləq şəkildə nəzərə almalıdır.

V.Z.Sannikovun mövqeyinə görə, “Dil oyunu- dilin qeyri-düzgünlüyüdür (və ya qeyri-adiliyidir). Ən vacibi isə odur ki, bu qeyri-düzgünlük danışan (yazan) tərəfindən məqsədli şəkildə edilir” [7, s.23]. Bu tədqiqatçı da “dil oyunu” məvhumu ilə bağlı çox maraqlı və fundamental tədqiqatlardan ibarət kitabın müəllifidir. Müəllif bildirir ki, “dil oyunu” norma yayınması kimi danışan tərəfindən aydın və şüurlu şəkildə buraxılmalı, dinləyici tərəfindən isə oyun kimi qəbul olunmalı, “bilərəkdən belə söyləndiyi” anlaşılmalı, səhv kimi qarşılammamalı və danışanın dərin məqsədi araşdırılmalıdır. V.Z.Sannikovun elə həmin kitabından maraqlı bir nümunəni xatırlayaq: Sank-Peterburqdan bir vəkil (F.N.Plevako) oğlan uşağının öldürülməsi ilə bağlı bir işdə çıxış edirdi. Qatil (25 yaşlı qozbel) boynuna alır ki, onu əsəbiləşdirən azyaşlı oğlanı qətlə yetirmişdir. Lakin bütün ağırlığa rağmen vəkil qatili ölüm cəzasından xilas edə biləcək dərin informasiya ilə dolu qısametrajlı “dil oyunu” nümayiş etdirir və niyyətində tutduğu məqsədinə nail olur! Öz nitqini o, belə qurur: “Cənablar! Cənablar! Cənablar! Cənablar!...” və beləcə bir neçə dəqiqə

davamlı. Zalda əyləşənlərin reaksiyası dəyişir. - əvvəlcə yüngül anlaşılmazlıq, sonra gülüş, sonra gərginlik və nəhayətdə etiraz: “Bu ələ salmadır! Rədd ol!” Belə olanda, vəkil öz nitqini tamamlayır: “Baxın, cənablar! Mənim nəzakətli müraciətimin belə təkrarlanması sizləri hiddətə gətirdi. Mənim müdafiəsini etdiyim şəxs isə 25 il boyunca dayanmadan ona bədbəxtliyini xatırladan “Qozbel” kimi adlandırmaya dözmüşdür.” Belə bir “dil oyunu” vasitəsilə qurulan səhnə ətrafdakılarda dərin hislər doğurmuşdu. Deyəsən vəkil öz qurduğu “oyunu” ilə emosionalara toxuna bilmişdi. Beləliklə bizə adi şəkildə görünən “dil oyunu” gənc bir insanın həyatını xilas etmiş oldu. Yerində istifadə olunan strategiya manipulyasiyaya nail oldu.

Əsasən manipulyativ strategiya vasitəsilə veriləcək informasiyalar temarema olaraq bölüşdürülür. Bəzən söhbət əsnasında informasiyalar fərqli tərzdə qarşılır. Elə nüanslar var ki, böyük maraqla, elələri var ki, maraqsız şəkildə qavranılır. Bu psixologiyada göstərilmiş tezis xatırladır: “Qeyri-adi olan şeylər böyük diqqət cəlb edir və yaxşı yadda qalır.” Məlum olmayan və normalardan yayılmış hallar həmişə xüsusi maraqlı kəsb edir. Bundan əlavə bir də “aldanılmış gözləntilər” də burada böyük rol oynayır. İnsan beynində qurulmuş strukturun pozularaq lapdan başqa bir şeylə əvəz olunması da, qəfil gülüşə səbəb ola bilər. Wittgenşteyn bunu xüsusilə qeyd edir: “dili sistemləşdirmək və kontrol etmək çox çətindir” [10]. Burada dilin “qrammatik üst qatı” onun məntiqi funksiyalarını və vahidlərinin dərin keyfiyyətini bir növ maskalamış olur. İki tip dil oyunu mövcuddur: süni və təbii (əlbəttə ki, burada söhbət təbii dildən gedir.) Bu tiplər arasında elə də böyük fərq yoxdur. Yalnız təbii tip daha çətin ortaya çıxır. Canlı dil özündə həm qanunauyğunluq, həm də sərbəstliyi saxlayır. Bundan başqa burada həm rasionallıq, həm də irrasionallıq mövcuddur. Bu baxımdan ünsiyyət prosesində bunlar iştirak edərək, aktlarda oyunlara çevrilirlər. Oyun özündə daha çox irrasional, sərbəst xarakterləri birləşdirərək, intellektdən məntiqi müəmmaya doğru irəliləyir.

Deməli, “dil oyunları” ünsiyyət prosesində reallaşır və iti ağıl sayəsində meydana çıxan məqsədyönlü manipulyasiya ilə əlaqəli olur. Əslində bu linqvofəlsəfi meyar şüurlu şəkildə dil sisteminin pozulmasına əsaslanan müəyyən davranış növüdür və davranışın da növlərindən biri kimi insanın həyatında aparıcı mövqeyə malikdir. Bu məvhum adı oyun növlərinə uyğun gəlmir, lazımlı şəkildə oyunvari tərzdə pozulmuş qaydalar yüksək idrakın göstəricisi olaraq, uğurlu perlokutiv effektə qısa yolla çatma deməkdir. Bu bir tərəfdən dil vahidi sisteminin mükəmməl biliklərinə, onların normalarından istifadəyə və bu vahidlərin yaradıcı interpretasiyasına əsaslanır. “Aldanmış gözləntilər” vasitəsilə qarşı tərəfin koqnisiasında bir növ bunun vasitəsilə komik şok yaradılmış olur [7, s.7]. Yalnız “dil oyunları”na məxsus aparıcı prinsiplər müəyyənləşdirilməklə manipulyasiyadan istifadə meyarı aşkarlana bilər. Ümumilikdə manipulyasiya siyasi diskurs, media diskurs kimi xüsusi informasiyalar malik aktlarda ictimai düşüncəyə təsir edəcək effektiv alət kimi nəzərdən keçirilməlidir. Yalnız bunun sayəsində auditoriyanın fəaliyyətinə, düşüncəyə və seçiminə xüsusi təsir etmək mümkündür. Həqiqətən də “dil oyunu” həyatın bir formasıdır. İdeal, rasionallıq yol həmişə mümkün olan yoldur. Lakin bu tip “oyun”larla dinləyicinin düşüncə tərzini müəyyən qədər dəyişdirmək olar. Yəni onu öyrəşdiyi formadan (qanunlardan) müəyyən dərəcədə kənarlaşdırmaq mümkündür. Bu tip oyunlar sayəsində insan beyni bir anlıq sadə “şok” yaşamış olur. Sonradan gözlənilən frazalar dinləyicinin özü tərəfindən yerinə düzülərək,

rasional vəziyyətə gətirilir və əksər zamanlarda da belə hallar digərlərində gülünc vəziyyət yarada bilər. Normanın “pozuntu”su isə dərhal nəzərə çarpır və sanki yaddaşda xüsusi iz buraxır. Bu baxımdan məqsədlı şəkildə yaradılmış “qüsurlu” “dil oyunu”u kimi lazımlı informasiyanı auditoriyanın yaddaşına hopdurur.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov A. Dilçiliyin müasir problemləri. Bakı: ADU Nəşriyyatı, 2006.86 s.
2. Veysəlli F.Y. Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri. *Studia Philologica*.VII. – Bakı: Mütərcim, 2015.
3. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира. М.: Школа «Языки русской культуры», 1997.
4. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. М.: Изд-во Смысл, Изд-во Эксмо, 2004.
5. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем /Текст/ / Дж. Лакофф, М. Джонсон; пер. с англ./ под ред. И с пред. А.Н.Баранова, 2-е изд. М.: 2008.
6. Марков Б.В. – Л.Витгенштейн: язык – это «форма жизни»// Серия «Мыслители», История философии, культура и мировоззрение., Вып. 3, Санкт-Петербургское философское общество, 2000. С.85-102
7. Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры. М.: Языки русской культуры,1999.
8. Усолкина А.В. Языковая игра как текстообразующий фактор: автореф. дис. на соис. учен. степ. канд. филол. наук. Екатеринбург, 2002, 20 с.
9. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра ДОС. В сборнике жанры речи, Саратов,1997
10. Wittgenstein L. Philosophische Untersuchungen. Von Eike von Savigny.-Berlin. Akad. Verlag,1998
11. Wittgenstein L. Tractatus logico-philosophicus, Tagebücher 1914-1916. Philosophische untersuchungen. Frankfurt am Main, 1960

Summary

Linguophilosophical concept in the process of communication

This article is devoted to the philosophical approach to language Language is the means of expressing idea. Expressions are formed according to the language norms. The necessary information is adjusted to the syntactic and paradigmatic chain. Sometimes an unexpected change is a violation of language norms. It can cause a slight shock in the cognition of the recipient. Thus, the encoded information creates the necessary effect on the other side. Expressions made by the help of a language create the impression of manipulative strategy.

Резюме

Лингвофилософская концепция в процессе коммуникации

В статье рассматривается философский подход к языку. Как известно, язык - это форма выражения идеи каждого адресанта. Обычно выражения формируются в соответствии с языковыми нормами. В процессе кодирования каждый говорящий выстраивает необходимую информацию в синтаксическую и парадигматическую цепочку. Говорящий делает все это для достижения своей цели. В это время на помощь приходят языковые игры, что вызывает неожиданное изменение в языковых единицах и нормах. Неожиданное изменение - это нарушение норм, создающее небольшой шок в когниции реципиента. Именно благодаря этому закодированная информация производит необходимый эффект на адресата. Выражения, сформулированные с помощью языковой игры, создают впечатление манипулятивной стратегии.